

МЕТАФОРИ СМЕРТІ В ПОЕЗІЇ СЕРГІЯ ЖАДАНА

В статті проаналізовано метафори смерті в поезії С. Жадана. На думку авторки статті, такі метафори, як дорога, рай, вода, риба пов'язані з ідеєю смерті. Крім того, ці метафори включено в сюжети Жаданових поезій як взаємопов'язані елементи.

Ключові слова: метафора, міф, символ.

Найприкметнішою рисою лірики Сергія Жадана є гостре відчуття проми-нальності людського існування. Балансування на межі, неприкаяність, бездомність, утеча, криза самоідентифікації, деформація і дроблення простору як наслідок негармонійності світу, маргінальність героїв – ці та інші мотиви, характерні як для прози Сергія Жадана, так і для його поезії, впливають із трагічного відчуття неунікності смерті й загроженості життя на тлі особистих драм і світових катастроф. Т. Гундорова цілком слушно зазначає, що в певному сенсі ми можемо осмислювати українські 90-ті, яскравим представником покоління яких є Жадан, як цитату західних 60-х, із повторенням мотивів і тем, характерних для культури хіпі й бітників (бездомність, нон-конформізм, життя в дорозі, протест) [2, с. 227-228].

Екзистенційні мотиви, що впливають із усвідомлення скінченності людського життя, просотують лірику Сергія Жадана. Більшість його героїв гине: від хвороби («Море дихає чорним теплом...», «Фабрики в дощі, ніби в жалобі...»), в заметілі («Він був листоношею в Амстердамі...»), від ножових поранень («Третій день крізь сутінь масну...»), в морі («Смерть моряка річкового флоту...») – ці смерті такі ж неунікні, як і випадкові. Інші герої – солдати і спортсмени, моряки і повії – носять свою смерть у собі або повільно рухаються їй назустріч. Смерть у ліриці Жадана – така ж фатальна, безпричинна й немінуча, як у фольклорній баладі. Смерть є одним із найчастотніших мотивів у його поезії, й саме тому поет вибудовує власну символіку, метафорику й навіть міфологію смерті.

Однією з таких метафор смерті є дорога. Дуже цікаві міркування з приводу мотиву дороги у творчості Сергія Жадана висловлює Т. Гундорова: «Коли говорити про різницю світовідчужань, то глобальною узагальнювальною метафорою шістдесятників в Україні став «дім», тоді як для бітників та гіпі – «дорога» (концептуальне значення мала назва роману Джека Керуака

«В дорозі» (1957)), яка кудись вела. Дорога, яка нікуди не веде, бездомність, безбатьківство – такі координати світу вибирає для себе лідер дев'яностих в Україні – Сергій Жадан» [2, с. 234]. Окрім визначального для світовідчуття дев'яностників мотиву бездомності, пов'язаного із кризою ідентифікації, проходження дороги є важливим елементом ініціального ритуалу, адже «саме з тим, хто в дорозі, хто переживає ритуал переходу, хто проходить процес ініціацій, ідентифікує себе ліричний герой» [2, с. 242]. Ініціація є нічим іншим, як набуттям знання внаслідок набуття досвіду смерті; дорога як екстраполяція небезпеки, як межа між посеїбччям і потойбіччям виявляється і прямо, і опосередковано пов'язана зі смертю. У С. Жадана смерть в дорозі («Він був листоношею в Амстердамі», «Третій день крізь сутінь масну», «Смерть моряка річкового флоту», «Я пам'ятаю голоси») трансформується в смерть-дорогу: «Це смерть шукає мої сліди», «Але смерть чекає на того, хто йде» [3, с. 8-9], «і що поштові багажі / лежатимуть в станційних залах / криваві й гострі, / як ножі, / як перець, / як смола на шпалах» [3, с. 14]. Ініціальна символіка накладається на християнські витоки мотиву дороги як неунікного прямування до смерті.

Крім того, дорога – завжди медіальне зависання між двома точками в просторі, а отже, можливість набуття знання про обидва світи. Герої Жадана – трикстери, що руйнують кордони і порушують заборони, пропонуючи свою правду, відмінну від загальноновизнаної (про постать трикстера див. [8]). В ідеологічному плані Жаданові йдеться про максимальне розмикання культурного простору, руйнування закам'янілого образу світу, координати якого з усією очевидністю співвідносяться з радянським минулим. Крім того, відбувається зміщення або переосмислення значень: свій світ осмислюється як чужий, а чужий – як свій, сакральне переводиться в профанну площину і навпаки (рай – це країна плану і «демонів у жіночій подобі», а випадкова смерть на залізничному перегоні – це щонайбезпосередніший екзистенційний вибір). Оскільки трикстер бачить світ у неусталених вимірах, сенсом його існування є породження сумніву у стабільності світобудови.

Символ дороги як прямування до мети осмислюється одночасно в двох площинах – побутовій і міфологічній. Відтак за будь-якою актуальною причиною здійснення подорожі (еміграція, перевезення наркотиків, втеча) неминуче прозирає міф (подорож до раю, землі обітованої). Повсякчас актуалізуючи мотив паломництва до землі обітованої, Сергій Жадан як добрий поет натякає на ілюзорність сподівань своїх героїв: у спробах віднайти рай вони знаходять смерть. Ілюзорна земля свободи і плану виявляється землею смерті.

Пункт призначення мандрівника в ліриці С. Жадана – найчастіше точка, з якої вже нема вороття. Цілком земні, географічно окреслені країни й

місцевості у Жадана міфологізуються, набувають обрисів ідеального простору. Одним із таких «ідеальних місць» є Ефіопія, що дала назву Жадановій збірці. Йдеться, звичайно, про Ефіопію растафаріанства – релігії, що виникає на Ямаїці і тлумачить Ефіопію як землю обітовану і духовний символ, утрачену ідеальну Батьківщину. У Жадана растаманська Ефіопія міфологізується також як його персональний образ раю для всіх волоцюг і маргіналів, усіх бездомних неприкаяних душ: «Там сонце пройма прибережні ліси, / і світиться океан, / і спокоем повняться голоси / всіх растафаріан» [3, с. 22]. Землею обітованою є Угорщина для китайських нелегалів («і сниться йому сонячна республіка Угорщина / з полями і тополями, фіатами і опелями...» [3, с. 37], Америка для ліричного героя поезії «І найменша дівчинка в Чайнатауні...» й Україна для амстердамського листоноші. Дорога – це завжди дистанція, що дозволяє врахувати точку зору іншого, погляд іншого, збагативши знання про себе. Але дорога – це й неминуча втрата себе у дзеркалі іншого: в цьому також закорінено джерела образу смерті-як-дороги в ліриці Жадана.

Паралель Ефіопія – Україна виникає не випадково: можемо потрактувати це як іронічний перифраз характерних для української християнської традиції топосів «Україна – новий Ізраїль», «Київ – новий Єрусалим» (у Жадана: «Церкви московського патріархату / знімають уроки і славлять Джа» [3, с. 6]). Крім того, простір Вітчизни розшаровується на Україну міфологічну (Україна-для-інших, побачена чужими очима – це Ефіопія в растафаріанстві) й Україну історико-географічну, реальну (Україна-для-мене). Слід сказати, що мотив пошуку Вітчизни на своїй землі («Ми на Україні хворі Україною, / на Україні – в пошуках її» М. Вінграновського) найвиразніше звучить у поезії вісімдесятників (В. Герасим'юк, І. Римарук), відлунюючи в поезії дев'яностника Жадана. У поезії «Він був листоношею в Амстердамі» Україна міфологічна («Але на Сході ще є країна, / вона сьогодні, можливо, єдина, / де сонце свободи не встигло зайти» [3, с. 5]) й Україна реальна («Тривожно світилися терикони, / на Україну ішли циклони, / й душі тонули в глибоких снігах» [3, с. 7]) сходяться в точці смерті листоноші (в міфологічному сенсі – вісника, медіатора не тільки між Заходом та Сходом, а й між міфом та історією). Смерть неминуче міфологізує історію, що вже почала заступати міф. Крім образу Вітчизни як землі обітованої, тут прозирає не менш потужний образ Вітчизни, що вбиває (міфологічна паралель – матір, яка вбиває власну дитину). Об'єкт бажання має хтонічну природу – в цьому відлунює міфологічний сенс еротичної природи смерті (паралель лоно / могила).

У ліриці Сергія Жадана смерть в той чи той спосіб пов'язана з водою. «Для Геракліта смерть – то сама вода» [1, с. 88], зазначає Г. Башляр. Чимало героїв Жадана помирають смертю води: «Смерть надійшла із портів, з Азова...» [3,

с. 7], «Життя процес взагалі підступний, / так ніби тонеш серед ріки» [3, с. 7], «Смерть моряка річкового флоту / схована в прибережній глині...» [3, с. 11], «...що в мить, коли я відійду / за бризками нічних припливів» [3, с. 14], «І кожному, хто потрапив туди, / хто, зрештою, не потонув...» [3, с. 22], «Вже зовсім скоро Господь покличе нас, / поверне океанські потоки, пожене нас у темряву...» [3, с. 43]. Така смерть – це смерть мореплавця і мандрівника. У філософській візії Башляра смерть мислиться першим мореплавцем: «Для цієї міфологічної гіпотези гріб – не останній човен. Це перший човен. А смерть – не остання мандрівка. Це перша мандрівка» [1, с. 110]. Крім того, «свій» світ від раю-ирію завжди відділяє водна перепона – море чи річка. В ліриці Сергія Жадана образ заморської країни, емігрантського раю завжди накладається на архаїчний концепт «чужого» світу й узгоджується з іншими конфігураціями простору в його поезії.

Трансформованим образом води-що-несе-смерть є в ліриці Жадана «чорна квітка алкоголю»: «на вірну смерть від чорної крові, / чорної крові, технічного спирту» [3, с. 12], «...чорна квітка алкоголь / вам виростає між лопаток» [3, с. 14], «Колись це завершиться п'яним застіллям» [3, с. 12]. В цій метафорі закодовано і казкову мертву воду, і чорні ріки замовлянь, і міфологічну ріку забуття. Вода змиває як життя, так і смерть при переході до одного зі світів — більше того, вона змиває пам'ять [5, с. 63]. Алкоголь у Жадана – не так побутова деталь, як символ, пов'язаний із «мертвою водою»: ковток води в царстві мертвих означає неможливість повернутися до світу живих. На це також натякає чорний колір води, що співвідноситься з «антисвітом». «Вода – тепер уже не субстанція, яку п'ють; це субстанція, яка п'є; як чорний сироп, вона *поглинає* тінь. І це – зовсім не винятковий образ. Його неважко знайти у фантазіях, пов'язаних зі спрагою», – зазначає Г. Башляр [1, с. 91]. В іншій семантичній площині перебувають наркотики, вписані в мікромотив пошуку: Жаданові герої гинуть не в наркотичному кайфі, а при спробі перевезення порошку. Таким чином програється міфологічний сценарій подорожі до світу мертвих в пошуках певної цінності. Якщо алкоголь – це «вода забуття», то наркотики – це мета мандрівки, що ніколи не зможе завершитись.

Концептуальною метафорою, пов'язаною зі смертю, є у ліриці С. Жадана образ риби (мертвої риби): «і важко, мов короп у глибині / куля сидить у мені» [3, с. 9], «На скумбрії плавники пурпурові, / на рвані потоки нічого вітру, / на вірну смерть від чорної крові, / чорної крові, технічного спирту» [3, с. 12], «І чорні кити, рвучись на свободу, / не вірячи, що їх можна дістати, / падатимуть із небес у воду, / наче підбиті аеростати» [3, с. 17], «де місяць із синім лицем мерця / жене табуни тріски» [3, с. 21], «Жінки торгують надвечір тріскою, / живою, вимученою, такою, / що помирає їм на руках» [4, с. 26],

«риби, вбиті гвинтами старих пароплавів у південних штатах» [4, с. 74]. Цілком очевидно, що образ риби має християнські витоки (грецьке слово «риба» осмислюється як акронім Христа). Підтвердженням християнського підґрунтя образу є ще одна цитата з С. Жадана: «господь нас кличе, поводячи плавниками» [4, с. 76] (пор. «рибну» символіку Ю. Андруховича). Мертві риби як атрибути героїв, що мають померти, натякають на безілюзійність Жаданового світобачення: смерть людини співвідноситься зі смертю Бога, й в образах приречених волоцюг і пияків вгадується не тільки євангельський розбійник, а подеколи й сам месія. Бог у вісімдесятників В. Герасим'юка й І. Римарука помирає в останні апокаліптичні часи, у дев'яностника Жадана Бог гине в світі, позбавленому обрисів, завислому між примарним майбутнім і химерним минулим. У поетичній візії Жадана риба парадоксальним чином співвідноситься зі смертю і свободою, включена в асоціативний ланцюжок «дорога – море – втеча – рай (земля обітована)». Адже риба завжди належить до іншого світу, тому й супроводжує Жаданових блукальців у їхніх вічних мандрах.

Жіноче обличчя смерті в ліриці Сергія Жадана цілком вписується в парадигму традиційної культури. У багатьох міфологіях Богиня життя і зростання є одночасно Богинею смерті й занепаду (варто згадати шумеро-аккадську Інанну-Іштар, фінікійську Астарту, хурритську Шаушку, малоазійську Кібелу, індійську Калі-Дугу, грецьку Деметру, пов'язаними як із материнством, так і з таємними знаннями про потойбічний світ [7, с. 51]), позаяк життя і смерть становлять єдине ціле. До загальнослов'янських уявлень про смерть належить і характерний для фольклору та міфології зв'язок шлюбу і смерті, а також змішування еротичної і поховальної символіки. Образи й символіка смерті мають еротичне забарвлення [5, с. 130]. Смерть осмислено як шлюб із божеством смерті, а власне шлюб є метонімічною заміною смерті [5, с. 132]. Уявлення про еротичну, жіночу природу смерті вплинуло й на формування образу жінки як істоти небезпечної, хтонічної [5, с. 132]. У загальнослов'янській традиції образи хвороб і смерті є жіночими (на відміну, наприклад, від міфологічної та культурної традиції германських народів, для якої характерне зображення смерті в образі чоловіка) [6, с. 457]. У ліриці Сергія Жадана смерть – це сестра чи кохана: «Ти їй говориш: сестро, дай, / тримайся, сестро, мене» [3, с. 21], «вона, ця жінка, зі сріблом у горлі, / із серцем зі словової кістки, / настоюється на своєму горі, / не дочекавшись від тебе звістки, / кинула все, що тримала досі, / ховає дощі глибоко в тілі. / Чуєш, за міддю в її волоссі / плачуть риболовецькі артілі?» [3, с. 11], «Ти проситимеш трохи ласки, / щоби було не надто жорстоко, / щоб не забули тобі покласти / по срібній монеті на кожне око» [3, с. 12]. Смерть – це тільки

продовження мандрівки, хоч і значно тривалішої: недарма Жадан акцентує на такій деталі поховального обряду, як плата за перетин ріки між світом живих і світом мертвих. Смерть є сестрою, бо знайома і навіть рідна, адже потойбіччя – це не фініш, а продовження шляху. Смерть є коханою, бо втілює об'єкт бажання: те, чого прагнеться, завжди лежить у площині потойбіччя. В єдиний образ тут злиті кохана-смерть, кохана-земля і смерть-дорога.

Як бачимо, образи дороги, раю (землі обітованої), води, риби, смерті-коханої виявляються пов'язаними між собою, будучи включеними в мікросюжети окремих віршів зокрема і в макросюжет Жаданової лірики взагалі. Дорога в Жадановій поезії – найчастіше дорога морем (зв'язок дороги і води, води і риби); будь-яка мандрівка до іншої країни накладається на міфологічну паралель перетину межі між своїм та чужим, між світом живих і світом мертвих (чужа країна міфологізується, причому парадоксальним чином міф накладається на цілком упізнавані деталі). Жінка, як і земля обітована, є об'єктом бажання; недосяжність обох втілюється в образі дороги як смерті-коханої. Підгрунтям для Жаданових метафор смерті є як християнська, так і міфологічна образність. Характерно, що смерть у ліриці Сергія Жадана постає в упізнаваних, знайомих образах, вписуючись у звичну картину світу і стаючи її невід'ємною частиною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Башляр Г. Вода и грезы: Опыт о воображении материи. Пер. с фр. / Гастон Башляр. — М.: Издательство гуманитарной литературы, 1998. — 342 с.
2. Гундорова Т.І. Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодернізм / Тамара Гундорова. – К.: Критика, 2013. – 344 с.
3. Жадан С. В. Ефіопія / Сергій Жадан. – Харків: Фоліо, 2009. – 121 с.
4. Жадан С. В. Лілі Марлен: Книга нових та вибраних віршів / Сергій Жадан. – Харків: Фоліо, 2011. – 186 с.
5. Еремина В. И. Ритуал и фольклор / В. И. Еремина. — Л.: Наука, 1991. — 207 с.
6. Мифы народов мира. Энциклопедия: В 2 т. / Гл. ред. Токарев С. А. — М.: НИ “Большая Российская энциклопедия”, Олимп, 2000. — Т. 2. — 720 с.
7. Павленко Ю. В. Дохристиянські вірування давнього населення України / Юрій Павленко. — К.: Либідь, 2002. — 326 с.
8. Hyde L. Trickster Makes This World: Mischief, Myth, and Art. — New York: North Point Press, 1999. — 417 p.

Borysiuk I. V., Candidate of Philological Sciences, Docent
Borys Hrinchenko University of Kyiv

METAPHORS OF DEATH IN S. ZHADAN'S LYRICS

In the article, metaphors of death in the poetry by S. Zhadan are analyzed. The author of the article maintains that such metaphors as a road, Elysium, water, a fish are connected with idea of death. Besides of that, these metaphors are included in plots of Zhadan's poetries as interconnected elements.

Key words: *metaphor, myth, symbol.*

Борисюк І. В., к. філол.н., доц.,
Київський університет імені Бориса Грінченка

МЕТАФОРЫ СМЕРТИ В ПОЭЗИИ С. ЖАДАНА

В статье проанализированы метафоры смерти в поэзии С. Жадана. Автор статьи предполагает, что такие метафоры, как дорога, рай, вода, рыба. связаны с идеей смерти. Кроме того, эти метафоры включены в сюжет поэтических произведений С. Жадана как взаимосвязанные элементы.

Ключевые слова: *метафора, миф, символ.*

УДК 821.111

Бумбур Ю. М., к. філол.н., доц.,
Маріупольський державний університет (м. Маріуполь)

ЄВРЕЙСЬКА ТЕМА В ЛІТЕРАТУРІ АМЕРИКАНСЬКОГО НАТУРАЛІЗМУ

Статтю присвячено дослідженню проявів антисемітизму в літературі американського натуралізму. Розглянуто антисемітські стереотипи у творчості Х. Гарленда, Ф. Норріса та Е. Вортона. Доводиться, що хоч ці письменники не брали участь в активній антисемітській діяльності, вони поділяли загальні антисемітські стереотипи свого часу.

Ключові слова: *американський натуралізм, антисемітизм, антисемітський стереотип, образ єврея.*

Наприкінці ХІХ ст., коли американська людинність почала зазнавати драматичних змін – масової імміграції, індустріалізації та зростання великих